

Anadolu Ağızlarında "Gülmek" ve "Ağlamak" Eylemlerinin Troponimleri*

DR. ÖĞR. ÜYESİ DİDEM AKYILDIZ AY**

Öz

WordNet, bir grup psikodilbilimci tarafından tasarlanan ve İngilizce sözcüklerin biçimlerinden ziyade anlamsal ilişkilerine odaklanan oldukça kapsamlı bir veri tabanı projesidir. Bu projede, isimler arasındaki üst anlamlılık-alt anlamlılık ilişkisi, fiiller için de denenmiş ve fiiller için troponimi adında, isimler arasındaki alt anlamlılık ilişkisinden birtakım farklılıklara sahip olan hiyerarşik sözcük ağı ilişkisi kurulmuştur. Bu bağlamda troponimi, fiiller arasındaki anlamsal ilişkilerden biri olup bu ilişki genel bir kavramı ifade eden bir fiilin, tarzıyla ilgili çeşitli ayrıntılarını ifade eden başka bir fiille veya fiillerle olan ilişkisi şeklinde yorumlanabilir.

Fiillerde kılınış kategorisi, fiil kökünün bildirdiği temel anlama bağlı *başlama, sürme, bitme, tekrarlama* vb. bir süreç türünü ifade etmektedir. Standart Türkçede birçok fiil, bu süreçlerin dışında, temel anlamında yer alan daha başka tarzlarını ifade etmek için sıklıkla söz diziminde belirteç niteleyicileri ile desteklenmektedir. Örneğin "konuşmak" eyleminin (action) *fısıldayarak konuşmak, bağırarak konuşmak, hızlı konuşmak, kekeleyerek konuşmak* gibi farklı tarzlarını belirtmek için "konuş-" fiili (verb) bağımsız sözlük birimlerle anlamsal yönden desteklenmektedir. Anadolu ağızlarında ise, bir eylemin kılınış tarzını belirtme doğrultusunda dil dışı gönderge ile dilsel göstergeler arasındaki daha yakın ilişkiler kuran yansıma sözcüklerden oldukça fazla yararlandığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada Anadolu ağızlarında "ağlamak" ve "gülmek" eylemlerinin çeşitli kılınış tarzlarıyla ilgili ayrıntı bilgilerin standart Türkçedeki gibi belirteçlerle desteklenmeye gerek duyulmadan ifade edildiği ve büyük bir kısmının yansıma sözcüklerden oluştuğu anlaşılan troponimleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: troponimi, wordnet, Anadolu ağızları, fiil, alt anlamlılık, yansıma sözcükler

THE TROPONYMS OF THE ACTIONS OF "LAUGHING" AND "CRYING" IN ANATOLIAN DIALECTS

Abstract

WordNet is a very comprehensive database project designed by a group of psycholinguists that focuses on the semantic relationships of English words rather than their forms. In this project, the hypernymy-hyponymy relation between nouns has also been tested for verbs, and for these verbs, a hierarchical lexical network relation named troponymy, which has some differences from the hyponymy relations between nouns, has been established. In this regard, troponymy is one of the semantic relations between verbs and this relation can be interpreted as the relation of a verb expressing a general concept with another verb or verbs expressing various details about its style.

* Bu makale, 2-4 Ağustos 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen 20. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Mehmet Akif Ersoy Ün. TDE Böl. didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr, orcid: 0000-0001-9720-551X

Gönderim tarihi: 29.08.2021

Kabul Tarihi: 15.11.2021

The category of actionality in verbs refers to a type of process, such as *starting, riding, ending, repeating* etc., that depends on the basic meaning of the verb root. In standard Turkish, many verbs are frequently supported by adverbial modifiers in syntax to express other manners that take place in their basic meanings apart from these processes in manner of action. For instance, the verb "speak" is semantically supported by independent lexical units to indicate different manners of the action "speak", such as *whispering, ranting, jabbering, stammering*. In Anatolian dialects, on the other hand, it has been determined that onomatopoeic words, which constitute closer relations between non-linguistic referent and linguistic signs, are benefited considerably to indicate the manner in which an action is performed. This study will focus on the troponyms, in which detailed information about the various manners of "cry" and "laugh" verbs in Anatolian dialects, without the need to be supported by adverbs as in standard Turkish, are expressed, and which are understood to be consisted of mostly onomatopoeic words.

Keywords: troponymy, wordnet, Anatolian dialects, hyponymy, verb, onomatopoeic words

GİRİŞ

Bir dilin söz varlığında yer alan sözcükler anlamsal yönden çeşitli ilişkiler kurarlar. Sözcüklerin birbiriyle kurduğu bu anlamsal ilişkiler (lexical semantic relations), onların belirli kategoriler altında bir araya gelmesini sağlarlar. Çoklukla sözcükler arasındaki benzerlik, farklılık, kapsamlama gibi özelliklere dayanan bu kategoriler anlambilimde *sınıflandırma* (taxonomy), *alt anlamlılık* (hyponymy), *üst anlamlılık* (hyperonymy), *eş anlamlılık* (synonymy), *karşıt anlamlılık* (antonymy), *parça-bütün ilişkisi* (meronymy), *eş adlılık* (homonymy), *çok anlamlılık* (polysemy), *düz değişmece* (metonymy) vb. (Cruse, 2006) terimlerle adlandırılır. Bu anlam ilişkilerinden biri de ilk kez WordNet'te kullanılan *troponimi* (troponymy) terimi ile açıklanmaktadır.

WordNet, 1985'te Princeton Üniversitesi'nde bir grup psikolog ve dilbilimci tarafından geliştirilmeye başlanmış, İngilizce sözcüklerden oluşan, tasarımı günümüz insanının sözlüksel belleği ile ilgili psikolinguistik teorilerinden ilham almış çevrimiçi sözlüksel bir veri tabanı projesidir (Miller, 1985). 2012 yılına kadar geliştirilmeye devam edilen bu veri tabanı, alfabetik sistemde düzenlenmiş geleneksel basılı sözlükler ve klasikleşmiş çevrimiçi sözlüklerden elde edilen sözlük bilgisiyle bilgisayar ortamında modern yüksek hızda hesaplamının farklı bir kombinasyonudur.

WordNet, sözlük birimlerinin birbirleriyle olan anlamsal ilişkileri üzerine kurulmuştur. Başka bir ifadeyle, WordNet'te sözcüklerin anlamları, birbiriyle anlamsal yönden ilişkili sözcüklerin/sözcük gruplarının bir araya gelmesiyle oluşan ve WordNet'in yapı taşları olarak ifade edilen eş-anlam kümeleri (synsets (synonym sets)) ile belirlenmektedir. Buradaki eş-anlam kümesi tabiri, birbiriyle anlamsal yönden ilişkilendirilebilecek sözlük birimlerinin kümelenmesi anlamındadır. Bu doğrultuda bir eş-anlam kümesinin her üyesi aynı kavram ekseninde bir araya gelir, ancak her bağlamda birbirlerinin yerine geçemez. (Fellbaum, 2006, s. 665). Bu kendine özgü

yapısıyla daha başka dillerde de sözcük ağı uygulamalarının¹ hazırlanmasına ilham vermiş olan WordNet, ilk ve bu doğrultudaki en gelişmiş sözlüksel veri tabanıdır.

WordNet'in en dikkat çekici yanı, sözcüklerin biçim özelliklerinden ziyade anlamsal yönlerine odaklanılarak sözlüksel bilgi düzenleme girişiminde bulunmasıdır. Oldukça hacimli ve kendine özgü bir sözcük birimsel ağ sistemine sahip olan bu veri tabanında eş-anlam kümeleri (synsets), isim, *fiil*, *sıfat* ve *zarf* türlerinde dört ayrı bileşen etrafında toplanmıştır. Bütün bu bileşenlerdeki gruplandırmalarda en belirgin anlamsal ilişki, genel bir kavramın daha özel kavramlarla ilişkilendirildiği *üst anlamlılık* (hyponymy) - *alt anlamlılık* (hyponymy) ilişkisi olduğu söylenebilir. WordNet'in temel tasarımında bu ilişki ağı sadece isim türleri (isim, sıfat, zarf) üzerinde kurulmamış aynı zamanda fiillerin bilişsel sözcük ağlarının oluşturulmasında da üst anlamlılık-alt anlamlılık ilişkisi düzenlenerek bir nevi fiil alt anlamlısı olarak bahsedebileceğimiz *troponimler* (troponyms) yer almıştır.

Troponimi (Troponymy) Nedir?

WordNet'te sadece daha önceden bilinen kuramlar uygulanmamış, kendisi de ilişkisel sözcük anlambilimi doğrultusunda kuramlar önermiştir (Akşehirli, 2015, s.2). Bunlardan biri de fiillerin anlamsal yönden hiyerarşik ilişkilerine göre düzenlendiği troponimlerdir. Troponimi, ilk kez WordNet uygulamasında kullanılan bir terimdir. Fellbaum ve Miller tarafından Yunanca "tropos (*tarz (manner)*)" sözcüğünden fiillerde tarz (manner) ilişkisini belirtmek için üretilmiştir (Miller vd., 1993, s. 47).

Dilbiliminde troponimi, semantik alanda fiiller arasındaki olası ilişkilerden biridir. Bu ilişki genel bir kavramı ifade eden bir fiilin tarzıyla ilgili çeşitli ayrıntıları ifade eden başka bir fiille veya fiillerle olan ilişkisidir. WordNet'te bir ağacın kök dalları şeklinde tasvir edilebilecek bir görünüme sahip olan (bk. tablo 1 ve 3) troponimler, bir olayı karakterize eden, giderek daha spesifik davranışları ifade eden fiillerdir.

Troponimi, fiillerde bir tür alt anlamlılık (hyponymy) olarak değerlendirilebilir. Ancak alt anlamlılık ilişkisinde iki fiil arasındaki anlamsal ayırım, iki isim arasındaki anlamsal ayırımdan farklıdır (Fellbaum, 2002, s. 25). İsimler arasında alt anlamlılık ilişkisini test etmek için kullanılan "X bir Y'dir." tanım algoritması, fiiller için tam olarak uygun düşmemektedir. "At bir hayvandır" veya "Saban bir tarım aletidir." gibi cümlelerde üst anlamlının bir türünün ifade edildiği açık bir şekilde anlaşılırken "Topallamak yürümektir" veya "Mırıldanmak konuşmaktır" gibi cümlelerde "yürümek" ve "konuşmak" fiillerine cümle içerisinde nasıl bir tarza sahip olduğu bilgisi eşlik etmediği sürece böyle bir tanımlamada yetersiz bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Troponimler temel bir eylemin (üst anlamlının) herhangi bir tarzını, kılınış şeklini belirtiyor olmalıdır. Genellikle üst anlamlının (hyponymy) troponimik anlamlıları içerdiği, troponimlerin ise daha özel kullanımları olan ve üst anlamlının farklı niteliklerini belirten daha özgü anlamlara sahip olduğu söylenebilir (Lin vd. 2002, s.321). Dolayısıyla fiillerde "X eylemi, Y eyleminin fark bir

¹ WordNet projesinden sonra farklı tür ve dillerde daha başka projeler de hazırlanmıştır. Bunlardan Balkan dillerinin sözcük ağı projesi olan *BalkaNet*'te Türkçe ile ilgili veriler yer alırken *KeNet* (Ke(lime)Net) ise Türkiye sınırları içerisinde yürütülmüş en kapsamlı sözlüksel veri tabanı projesidir (Özçelik vd. 2019, s.2) . Ancak Türkçe sözlük verilerinin yer aldığı bu projelerin içeriğine etkin olmadıkları için tarafımızca ulaşılamamıştır.

biçimde yapılış tarzını ifade ediyorsa “X eylemi, belirli bir tarzda Y eylemini yapmaktır.” veya başka bir deyişle “X eylemi Y eyleminin bir troponimidir.” cümle çerçeveleri fiillerin alt anlamlılığı için daha uygun düşmektedir. Bu doğrultuda fiiller arasındaki alt anlamlılık ilişkisinde “tür” ifadesinin bir tarz/tavır ifadesi olduğu anlaşılmaktadır.

Fiillerin semantik alanları içerisinde tarz yönünden ilişkilendirilebileceği bilgisi WordNet dışında Talmy'nin (1985) önerdiği sözlükselleşme modelinde de bulunmaktadır. Talmy (1985) devinim olayını açıklanırken *eylem çerçeveli* (verb framed) ve *uydu çerçeveli* (satellite framed) iki yüzeysel birimden bahsetmektedir. *Devinim, figür, zemin, yol, tarz, neden* gibi anlambilimsel birimler bu iki yüzeysel birim ile sözcükselleştirilebilmekte, devinim olayının anlam bileşenlerinden biri olan *tarz*, dışsal bileşenler yani yardımcı olayı (co-event) oluşturan bileşenler arasında yer almaktadır (Yelkenaç, 2006, s. 11). Uydu çerçeveli dillerde (örn. İngilizce) *tarz* eylemin içinde kodlanırken, eylem çerçeveli dillerde (örn. Türkçe) eylem dışında bağmlanmış yapılarda yani belirteçlerle anlatılabilir (Uçar, 2006, s. 64).²

Talmy'nin çalışmasında bahsedilen tarz (manner) ile ilgili bu bilgiler WordNet'te sözcük ağları oluşturulurken ilham kaynağı olmakla birlikte daha gevşek bir biçimde yorumlanmıştır. Örneğin troponimler birçok anlamsal boyutla üst anlamlılılarıyla ilişkilendirilebilir. Benzer türden tarz ilişkilerinin oluşturduğu alt kümeleri, verilen semantik alanda kendi içinde kümelenme eğilimindedirler (Miller vd. 1993, s. 47). Fiil hiyerarşilerini gösteren ağaç diyagramı, isimlerden daha sığ, fakat gür bir yapıya sahip olma tutumundadır; az sayıdaki durumlarda hiyerarşik seviyelerin sayısı dördü aşmaz (Fellbaum 2002, s. 25). Dolayısıyla WordNet'te fiillerin isimlere nazaran anlamsal yönden daha farklı ve karmaşık yapıları bulunmasından dolayı fiilleri belirli bir sistem içinde anlamsal ilişkileri doğrultusunda düzenleyebilmek için troponimik fiil taksonimleri, *devinim fiilleri* (~500 synsets), *değişim içeren fiiller* (~ 750 sysets), *iletişim fiilleri* (~ 710 synsets), *rekabet içeren fiiller* (~ 200 synsets), *bedenle ilgili fiiller* (~275 synsets), *temas içeren fiiller* (~ 820 synstes), *algı fiilleri* (~ 200 synsets), *mental fiiller*, *durum fiilleri* (~ 200 synsets), *sahiplik bildiren fiiller* (~ 300 synsets), *hava olayları ile ilgili fiiller* (~ 66 synsets) gibi genel kavramlar altında eş-anlam kümeleri (synsets) şeklinde bir araya getirilmiştir³.

Görüldüğü gibi fiilleri semantik alanları çerçevesinde çeşitli hiyerarşiler altında, isim türlerinden daha farklı anlam alanlarında değerlendirmek mümkündür. WordNet'teki yukarıda belirtilen kavramlarla ilgili troponimi taksonimlerinde eş-anlam kümelerinin sayısının değişkenlik gösterdiği, bu kavramlar içerisinde İngilizcede en fazla eş-anlam kümesine *temas* (contact) anlamı içeren fiillerin sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkçedeki fiillerin troponimik görüntüsü ile ilgili henüz ulaşılabilir bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle kapsamlı bir araştırma kolektif bir çalışmayı gerektiğinden tarafımızca bu yönde bir fikir elde etmek adına farklı tarzları kılınabilen iki eylem (gülmek ve ağlamak) özelinde Anadolu ağızlarındaki söz varlığı incelenmiş ve bu eylemlerin troponimleri tespit edilmiştir.

²Bu yaklaşım standart Türkçe için bir genelleme olup Anadolu ağızlarında eylemlerin kılınış tarzlarıyla ilgili daha spesifik unsurların belirtilmesinde belirteç kullanımının yanı sıra standart Türkçede yer almayan ve çoğunun yansıma sözcükler (onomatopoeic words) olduğu anlaşılan troponimlerin sayısının fazlalığı dikkat çekicidir.

³ Belirtilen eş-anlam kümeleri (synsets) ile ilgili daha ayrıntı bilgi için bk. Miller vd. (1993, ss. 57-61).

AMAÇ, YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Her dil, konuşurlarının dünyayı anlamlandırmaları esnasında farklı dinamiklere bürünmüş sözvarlığına sahiptir. Bundan dolayı dillerarası birtakım farklılıklardan söz edilebilmektedir. Hatta bir dilin daha kuralcı olan standart varyasyonu ve daha esnek bir yapıya sahip ağız (dialect) varyasyonları arasında yine bu tür dil içi farklılıklardan bahsedebiliriz. Standart dil ve ağızlar arasındaki bu farklılıklar fonolojik, morfolojik ve semantik bakımdan olduğu gibi leksikolojik açıdan da dikkate değer özellikler sergilemektedir. Örneğin Anadolu ağızlarında dil dışı gerçeklikle (gönderge) dil göstergeleri arasında daha nedenli (motivated) ilişkiye sahip olduğu bilinen yansıma sözcüklerin (onomatopoeic words) standart Türkçeye nazaran zengin kullanımları olduğu bilinmektedir. Ağızlarda *yürümek*, *konuşmak*, *gülmek*, *ağlamak* ve daha pek çok kendi içinde farklı kılınış tarzlarına sahip eylemlerin ilgili tarzlarını belirtmede hem standart Türkçede olduğu gibi belirteçler kullanılmakta hem de bu farklı kılınış tarzlarına özgü bilgileri bünyesinde barındıran müstakil sözcükler yer almaktadır.

Bu çalışmada *gülmek* ve *ağlamak* eylemlerinin Anadolu ağızlarında yer alan troponimleri için Derleme Sözlüğü (TDK, 2009) taranmıştır. Ele alınan sözlük birimleri çok anlamlı ise sadece ilgili anlamlarına odaklanılmış ve hangi ağızlarda kullanıldığı bilgisine yer verilmemiştir⁴. Bu eylemlerin kılınış tarzlarını ifade eden troponimlerin büyük bir kısmı yansıma sözcüklerden oluşmaktadır. Yansıma sözcüklerde her sesbirimin anlam nüansını belirtme noktasında oldukça önemli olmasından dolayı sözlükte aynı anlam verilmiş fakat birtakım ses değişimleri bulunan sözlük birimlerinin hepsi birer troponimi olarak ele alınmıştır. Tespit edilen troponimler, WordNet'te olduğu gibi fiillerin tarz ilişkilerine dayalı hiyerarşik düzene sokulmuş, ilgili eylemlerin eş-anlam kümelerinin görüntüsü için WordNet'in görsel sözlüğü WordVis'te⁵ olduğu gibi ağaç diyagramı (bk. tablo 1 ve 3) uygulanmıştır. İlgili diyagramda troponimler anlamsal farklılıklarına göre numaralandırılmış olup numaraların anlamsal değerleri tablo 2 ve 4'te açıklanmıştır. Troponimlerden fiiller yeşil, isim türleri kırmızı dairelerle işaretlenmiştir.

BULGULAR

Gülmek ve *ağlamak* eylemleri için insanların istemli ya da istemsiz olarak gerçekleştirilebildiği, ruhsal tepkimenin çoklukla sesle desteklenen ve yüz bölgesindeki birtakım kas hareketleri ya da gözyaşı ile sonuçlanabilen fiziksel bir tepkimeye dönüşerek yansıtıldığı duygu durumları şeklinde ortak bir tanımlama yapabiliriz. Gülmek eyleminde baskın duygu mutluluk, ağlamak eyleminde ise baskın duygu mutsuzluk olsa da her iki eylemin yansıttığı duygu çerçevesi geniş olup bu iki eylem kimi zaman tam tersi duygulara da karşılık gelebilmektedir. Her iki eylemin kılınışları bakımından başladıktan sonra bir müddet sürerliliği olan ve biten *edim* (*activity*) türüne dâhil edilebileceğini düşünmekteyiz.

Bu çalışmada kılınış "eylem tarzı" manasındadır. En kısa tabiriyle *kılınış* (actionality), fiillerin gerçekleşme "tarz"larını ifade etmek için kullanılmaktadır (Karadoğan, 2009, s. III). Bacan'a (2009,

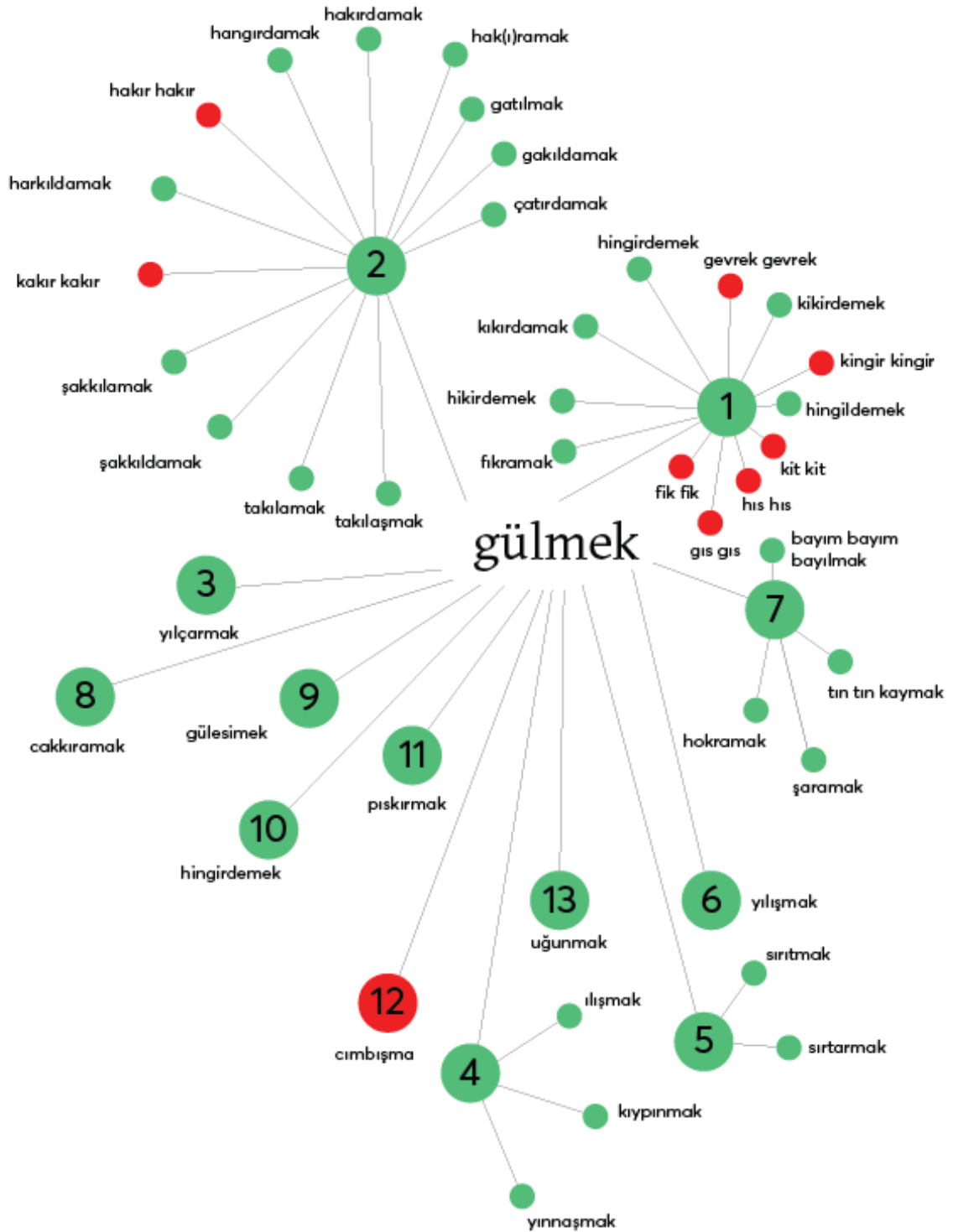
⁴ İlgili sözlük maddeleri ile ilgili ayrıntı bilgi için Derleme Sözlüğü'ne (TDK, 2009) bakılabilir.

⁵ WordNet'in veri tabanından görsel sözlük oluşturulan *WordVis*, Steven Vercruyssen tarafından 2010 yılında Norveç'te bulunan NTNU üniversitesinde geliştirilmiştir. WordNet'te yer alan veri tabanının ağaç diyagramı görselleri için bk. <https://wordvis.com/> (erişim tar. 15.06.2021).

s. 31) göre “kılınıştaki ayrımlar, fiilin karşıladığı eylemin, ontolojik olarak kritik ve belirgin bir başlangıca veya bitişe sahip olup olmaması, yoğunluğu, sürati, beklenmezliği, kısa veya uzun süreli oluşu, yeniden yapılması, baştan sona bitirilmesi, sonuna dek ifa edilmesi, aşırılığı, tek kereliği veya tekrarlı karakteri gibi nicelik ve nitelik özelliklerine göre yapılmaktadır.” Bu bakımdan bu çalışmada ağızlarında “gülmek” ve “ağlamak” eylemlerinin hangi tarzlarda kılındıkları yönünde anlamsal değerlere sahip söz varlığı ile ilgili elde edilen bulgular şu şekildedir:

a. Gülmek Eyleminin Troponimleri

Anadolu ağızlarında “gülmek” eyleminin çeşitli tarzlarını ifade eden troponimleri, ilgili eylemin *ses olarak alçaklık/yükseklik derecesi, gülme süresi ve gülmeye sebep olan farklı duygu durumlarının vurgulandığı türleri* gibi ayrımsallarda tasnif edilerek hiyerarşileri oluşturulmuştur. Buna göre bu eylem ile ilgili kırk üç adet sözlük birimi ile karşılaşılmıştır. Bu sözlük birimleri toplamda anlamsal benzerliklerine odaklanılarak on üç ayrı kümeye ayrılmış, bunlardan ses şiddetinin yükseklik/alçaklık derecesi (1 ve 2 numaralar), gülme süresinin uzunluğu (7 numara) ve arsızca veya alay edercesine gülmeyi (4 ve 5 numaralar) ifade eden troponimler birden fazla oldukları için kendi içinde eş-anlam kümeleri oluşturmuşlardır. Bu troponimlerden kırmızı ile işaretlenmiş olanları, gülme eyleminin kılınış tarzında eylemin tekrarlı olduğunu vurgulayan ikileme yapılı yansıma sözcüklerdir ve ses değerleri olarak gülmenin nasıl olduğu ile ilgili tarzını belirtmektedirler:

Tablo 1: "Gülmek" eyleminin Anadolu Ağızlarındaki Troponim Diyagramı

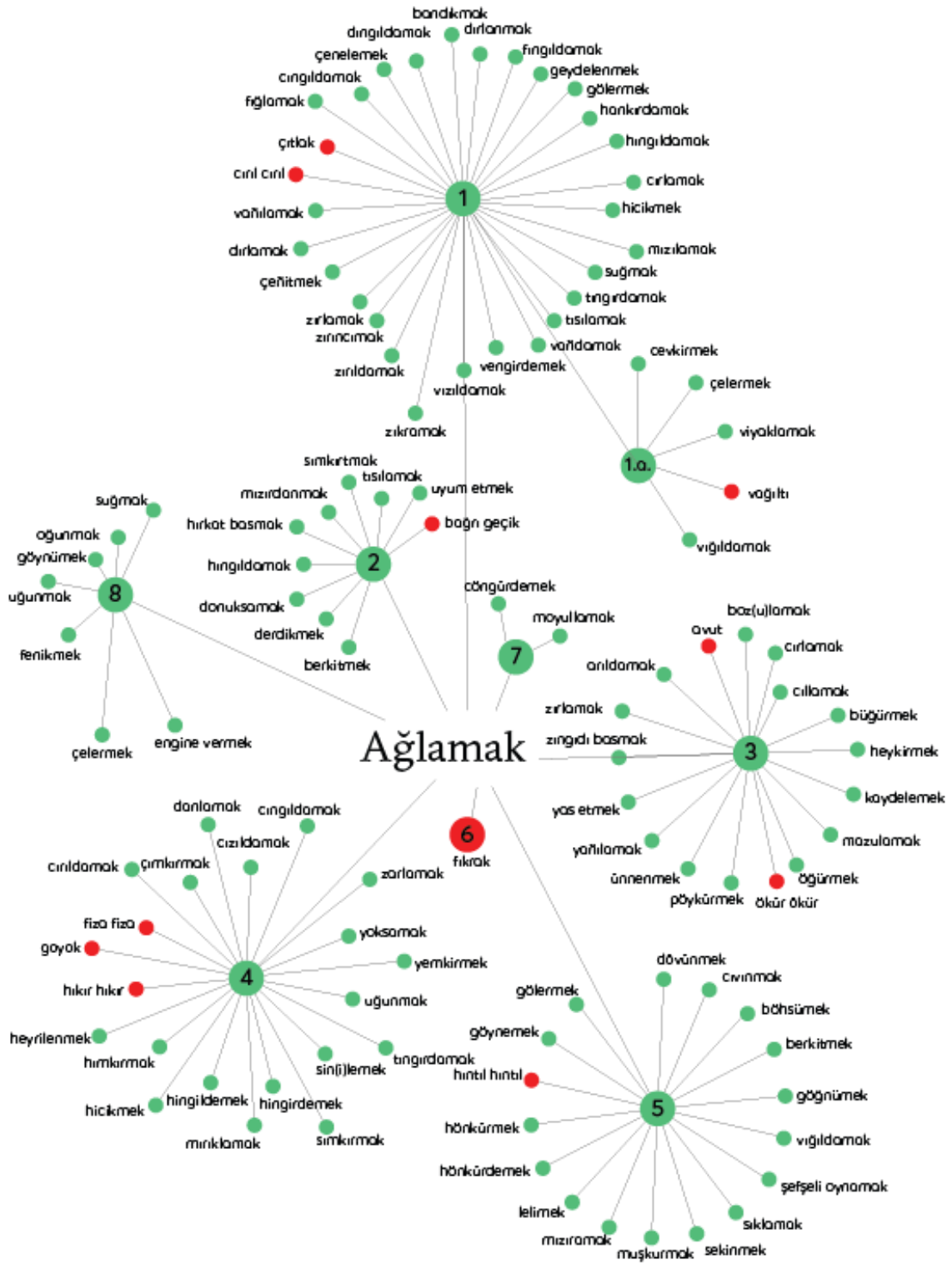
GÜLMEK EYLEMİ		
(1)	ses şiddeti alçak gülmek:	<i>fık fık (gülmek), gıs gıs (gülmek), his his (gülmek), hingildemek, kit kit (gülmek), kingir kingir (gülmek), kikirdemek, geveke geveke (gülmek), hingirdemek, kıkırdamak, hikirdemek, fıkramak</i>
(2)	ses şiddeti yüksek gülmek:	<i>çatırdamak, gıkıldamak, gatılmak, hakıramak, hakırdamak, hangırdamak, hakır hakır (gülmek), hakramak, harkıldamak, kakır kakır (gülmek), şakkılamak, şakkıldamak, takılamak, takılaşmak</i>
(3)	bebeğin yeni yeni gülmesi:	<i>yılçarmak</i>
(4)	arsızca gülmek:	<i>ılışmak, kıypınmak, yınnaşmak</i>
(5)	dişlerini göstererek aptallık, şaşkınlık, kurnazlık veya alay belirtir biçimde gülmek:	<i>sırtmak, sırtarmak</i>
(6)	yapmacık gülmek:	<i>yılışmak</i>
(7)	fazla (uzun süreli) gülmek:	<i>hokramak, şaramak, tın tın kaymak, bayım bayım bayılmak</i>
(8)	istekle, içten gülmek:	<i>cakkıramak</i>
(9)	canı gülmek istemek:	<i>gülesimek</i>
(10)	cilveli gülmek:	<i>hingirdemek</i>
(11)	(birden) yersiz, gereksiz gülmek:	<i>pıskırmak</i>
(12)	toplucu gülme:	<i>cımbışma</i>
(13)	gülmenin bitiş evresi (çok gülmekten kendinden geçmek, bayılmak):	<i>uğunmak</i>

Tablo 2: “Gülmek” eyleminin Anadolu Ağızlarındaki Troponimlerinin Anlamsal Değerleri

b. Ağlamak Eyleminin Troponimleri

Anadolu ağızlarında “ağlamak” eyleminin çeşitli tarzlarını ifade eden troponimleri, ilgili eylemin *ses olarak alçaklık/yükseklik derecesi, ağlama süresi, ağlama yoğunluğu ve bebek/çocuk/yetişkinin ağlamasının vurgulanması* gibi ayrımsallarda tasnif edilerek hiyerarşileri oluşturulmuştur. Buna göre ağlama eylemi ile ilgili yüz iki adet sözlük birimi ile karşılaşılmıştır. Bu sözlük birimleri anlamsal benzerliklerine odaklanılarak toplamda yedi ayrı kümeye ayrılmış olmakla birlikte her küme içerdiği troponim sayısı yüksek olan eş-anlam kümelerine sahiptir. Bununla birlikte bazı troponimler anlam içeriğine göre birden fazla eş-anlam kümesi ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin *çocuğun bağırarak ağlaması* içerikli bir troponim hem “çocuk ağlama (1)” hem de “ses şiddeti yüksek (3)” olan kümeyle ilişkilendirilmiştir. Ancak bu şekilde olanların sayısı sekizdir:

Tablo 3: "Ağlamak" eyleminin Anadolu Ağızlarındaki Troponim Diyagramı

AĞLAMAK EYLEMİ		
(1)	çocuk ağlamak	<i>çeñitmek, dırlamak, cırl cırl (ağlamak), cırlamak, çıtlak, fiğlamak, cıngıldamak, cenelemek, dıngıldamak, bandıkmak, dırlanmak, fıngıldamak, geydelenme, gölermek, hankırdamak, hingıldamak, hicikmek, mızılamak, suğmak, tıngırdamak, tısilamak, vañdamak, vañılamak, vengirdemek, vızıldamak, zıkramak, zırıldamak, zırıncılamak, zırlamak</i>
(1.a.)	bebek ağlamak	<i>cevkirmek, çelermek, vağıltı, vığıldamak, viyaklamak.</i>
(2)	ağlamaklı olmak (başlangıç evresi)	<i>berkitmek, derdikmek, donuksamak, hingıldamak, hırkat basmak, mızırdanmak, sımkırtmak, tısilamak, uyum etmek, bağıri geçik</i>
(3)	ses şiddeti yüksek ağlamak	<i>arıldamak, avut, boz(u)lamak, büğürmek, cıllamak, cırlamak, heykirmek, kaydelemek, mazulamak, öğürmek, ökür ökür (ağlamak), pöykürmek, ünnelemek, vañılamak, yas etmek, zıngıdı basmak, zırlamak</i>
(4)	ses şiddeti alçak ağlamak	<i>cıngıldamak, cızıldamak, danlamak, çımkırmak, cırlıdamak, fiza fiza (ağlamak), goyok, heyrilemek, hıkır hıkır (ağlamak), hımkırmak, hicikmek, hingildemek, hingirdemek, mırıklamak, sımkırmak, sinilemek/sinlemek, tıngırdamak, uğunmak, yemkirmek, yoksamak, zarlamak</i>
(5)	duygu yoğunluğu fazla ağlamak	<i>berkitmek, böhsülemek, cıvımmak, dövünmek, göğnülemek, gölermek, göynemek, hıntıl hıntıl ağlamak, hönkürmek, hönkürdemek, lelimek, mızıramak, muşkurmak, sekinmek, sıklamak, şefşeli oynamak, vığıldamak</i>
(6)	insanın içinden gelen, tutamadığı ağlama:	<i>fıkrak</i>
(7)	söylenerek ağlamak:	<i>cöngürdemek, moyullamak</i>
(8)	ağlamanın bitiş evresi (iç çekmek, ağlamaktan baygın düşmek vb.)	<i>uğunmak, çelermek, engine vermek, fenikmek, göynülemek, oğunmak, suğmak</i>

Tablo 4: "Ağlamak" eyleminin Anadolu Ağızlarındaki Troponimlerinin Anlamsal Değerleri

TARTIŞMA VE SONUÇ

İlk kez WordNet'te uygulanan troponiminin dildeki bütün eylemlere aynı geçerlilikte uygulanamayışı eylemlerin içkin görünüşünün farklı oluşuyla ilgilidir. Troponimik görüntüsünün en zengin olduğu eylemlerin çeşitli tarzları bulunan devinim eylemleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür eylemlerin troponimlerinin artmasında, ilgili eylemin nasıl kılındığını ses değerleriyle belirten yansıma sözcüklerin payı büyüktür. Yansıma sözcükler dil dışı gerçeklik ile dilsel göstergeler arasında ses-anlam uyumunun daha nedenli (motivated) olduğu düşünülen sözcük türleri olup tabiatında var olan seslerin dildeki sesbirimlerle bir nevi eşleştirilmesi söz konusudur. Ancak yansıma sözcükler sadece sese sahip göndergelerin dilsel gösterimi değildir. Herhangi bir sese

sahip olmayan türlü eylemler (ör. *kımıldamak*, *kıvrılmak*) de sesbirimlerin sesletimsel özellikleri ile çağrışımsal olarak ilişkilendirilebilmektedir. Bu tür eylemler genellikle belirli tarzlara sahip olan eylemlerdir. Bu çalışmada, *gülmek* ve *ağlamak* eylemlerinin ağızlardaki troponimleri olan fiiller ve bu eylemlerin tarz belirteci olarak kullanılan ikilemelerin büyük bir kısmı, yansıma (onomatopoeic) sözcüklerden oluşmaktadır. Başka bir deyişle *gülmek* ve *ağlamak* eylemlerinin kılınış tarzları, ağızlarda çoklukla yansıma sözcüklerle ifade edilmektedir. *Gülmek* ve *ağlamak* gibi eylemlerin gerçekleşme esnasında çıkarılan sesin şiddetine, tonuna, boyutuna veya yansıttığı duygunun türüne göre ağızlarda bu eylemlerin troponimleri sayılabilecek yansıma sözcüklerin oldukça fazla oluşu, böyle bir çalışma yapmamızın temel nedeni olmuştur.

Gülmek ve *ağlamak* eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olan duygu durumları bir tarafa bırakılırsa, her iki eylemin fiziksel olarak kılınışları sırasında ses ile desteklenmesi söz konusudur. Dolayısıyla ağızlardaki bazı troponimler hem *gülmek* hem de *ağlamak* eylemlerinin sese yönelik tarzını ifade etmede ortak kullanılmakta, bu duruma bu iki eylemin kılınış tarzlarında özellikle eylem esnasında çıkarılan sesin benzerliğinin sebep olduğu düşünülmektedir.

Gülmek ve *ağlamak* eylemlerinin troponimlerinin görselleştirildiği ağaç diyagramına bakıldığında anlamsal birliktelikleri olan troponimlerin meydana getirdiği eş-anlam kümeleri bakımından *ağlamak* eyleminin *gülmek* eyleminden daha az fakat daha güre eş-anlam kümelerine sahip olduğu görülmektedir. *Gülmek* eylemine ait troponimlerde ise sığ bir görüntüye sahip olmasına neden olan anlamsal yönden farklılıklar daha fazladır.

Gülmek eyleminin troponimlerinde bir sözlük birimi (yılçarmak (bebekler için)) dışında diğer sözlük birimlerinde insanların çocukluk/yetişkinlik dönemlerine göre kullanımları ayırt edilmemiş, *ağlamak* eyleminin kimi troponimlerinde ise kılıcısının bebek-çocuk olduğunu vurgulayan tanımlamalar yapılmıştır. Dolayısıyla *ağlamak* eyleminin sözcük ağında *gülmek* eyleminden farklı olarak kılıcısına odaklanılan ve kendi içinde bir alt kümesi bulunan bir eş-anlam kümesinin (synset) bulunması dikkat çekicidir.

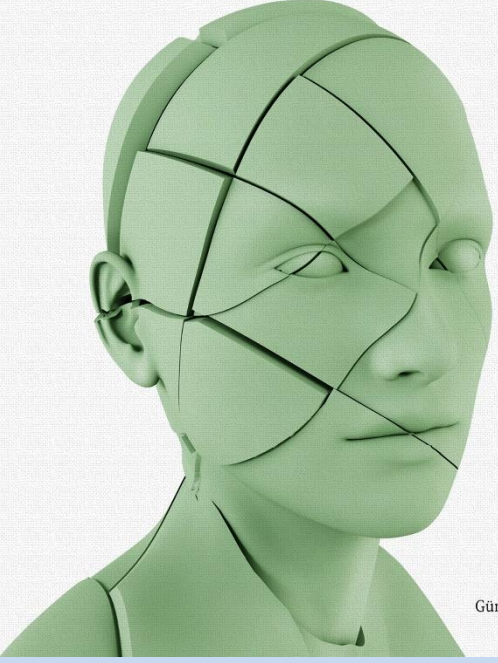
KAYNAKLAR

- Akşehirli, Soner (2015). "Türkçe Sözcük Ağına Doğru: Sıralıdüzen İlişkilerinin Sözlüksel Görünümü". https://www.researchgate.net/publication/299388897_Turkce_Sozcuk_Agina_Dogru_Siraliduzen_Iliskilerinin_Sozlüksel_Gorunumu (Erişim Tarihi 10.07.2021)
- Bacanlı, Eyüp (2009). *Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller*. Ankara: TDK Yayınları.
- Cruse, Alan (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Fellbaum, Christine (1990). "English verb lexicon as a semantic net". *International Journal of Lexicography* 3: 278-301.
- Fellbaum, Christine (2002). "The Semantics of Troponymy". *The Semantic of Relationships* (Ed. Rebecca Green; Carol Bean, Sung Hyon Myaeng). Springer-Science+Business ss. 23-34
- Fellbaum Christine (2006). "WordNet(s)". Keith Brown, (Editor-in-Chief) *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2.bs, 13, ss. 665-670. Oxford: Elsevier

- Karadoğan, Ahmet (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap Yayınları.
- LİN, Jen-Yi vd. (2002). "The Structure of Polysemy: A study of multi-sense words based on WordNet" [http://godel.iis.sinica.edu.tw/CKIP/paper/The Structure of Polysemy A study of multi-sense words based on WordNet](http://godel.iis.sinica.edu.tw/CKIP/paper/The%20Structure%20of%20Polysemy%20A%20study%20of%20multi-sense%20words%20based%20on%20WordNet). (Erişim Tarihi 19.06.2021)
- Miller, George A. (1985). "Wordnet: A Dictionary Browser' in Information in Data". *Proceedings of the First Conference of the UW Centre for the New Oxford Dictionary*. Waterloo. Canada: University of Waterloo.
- Miller, George A. vd. (1993). "Introduction to WordNet: An On-line Lexical F-Database". *International Journal of Lexicography*. January.
- Özçelik, Rıza vd. (2019)."User Interface for Turkish Word Network KeNet," *2019 27th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)*, 2019. ss. 1-4, doi: 10.1109/SIU.2019.8806463.
- Talmy, Leonard (1985). *Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms*. Timothy Shopen (ed.). vol. III. s. 57-149.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, Aygöl (2006). Türkçe Devinim Eylemlerinde Tarz Anlatımı [The Manner Expressions in Turkish Motion Verbs]. *Mersin University Journal of Linguistics and Literature*. 3 (2), 61-77.
- Yelkenaç, Serap (2006). *30-72 Aylar Aralığındaki Türk Çocuklarının Devinim Eylemi Kullanımları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- <https://wordnet.princeton.edu/>
- <http://wordvis.com/>

TÜRK BİLİMKURGU EDEBİYATI VE ARKETİPLER

DR. VELİ UĞUR

Günce Yayınları

Oktay Yivli

Öykü Nasıl Okunur

modern öykü ve yöntem

Günce Yayınları

MAKSUT YİĞİTBAŞ

Edebiyatın Ebemkuşağı

Halit Ziya Hikâyeciliğinde

Renklerin Dili

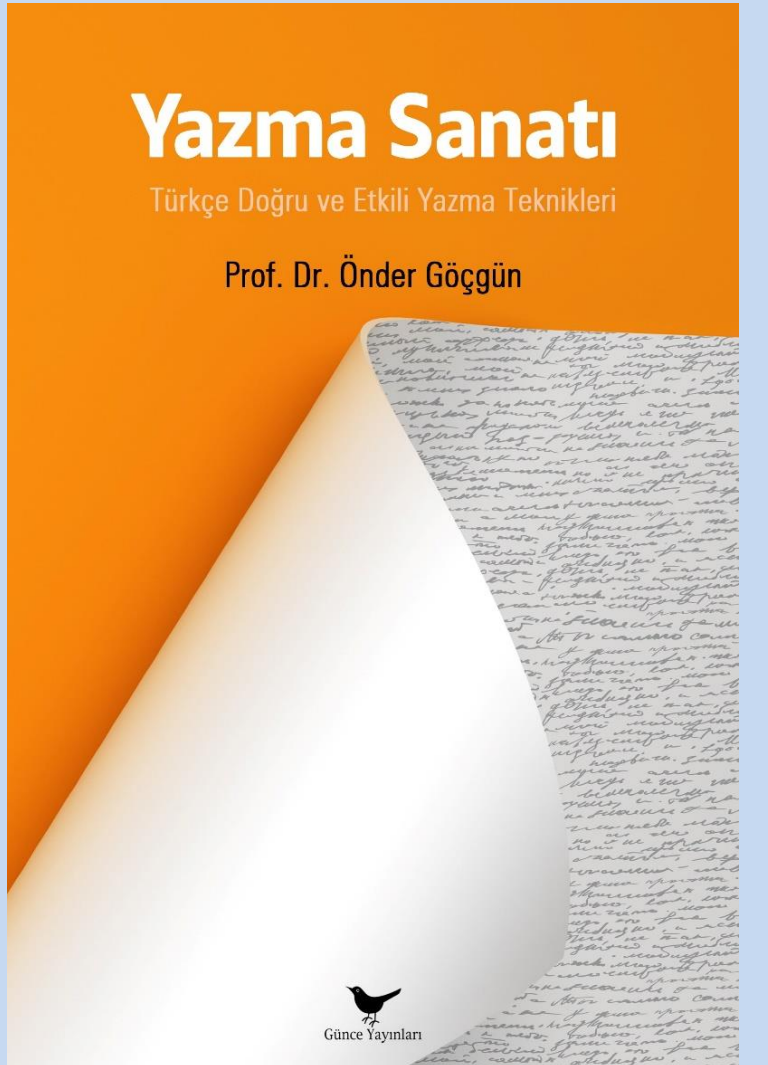

Günce Yayınları

Yazma Sanatı

Türkçe Doğru ve Etkili Yazma Teknikleri

Prof. Dr. Önder Göçgün

Günce Yayınları